

BOTLIK JÓZSEF

ADALÉKOK BRÓDY ANDRÁS (1895–1946) SZÜLŐFALUJA, BEREGKÖVESD TÖRTÉNETÉHEZ

1. RÉSZ

A ruszin nép mártírja, Bródy András 1895. július 2-án született Bereg vármegye egyik ősi településén, a Beregszásztól északkeletre, akkor kb. 25 km-re a Felvidéki járásban elhelyezkedő [Bereg]Kövesd községben.¹ A politikus, újságíró, szerkesztő 1933–1938 között a csehszlovák nemzetgyűlés, majd 1939–1944-ben a Magyar Országgyűlés Képviselőházának volt tagja. Életének 51. évében, 1946. december 7-én, Ungváron szenvedett mártírhalált, miután a szovjet hatóságok koncepciós perben, koholt vádakkal halálra ítélték, és tarkón lövéssel kivégezték.² Édesanyja, Mereszi Ilona (Мересий, Хелена) ruszin nemzetiségű volt, a szomszédos Beregpálfalváról származott. Édesapja Bródy János magyar eredetű, és falusi tanítóként működött. A család vallása görög katolikus.³

A ruszin nyelvű forrásokban a neve Броди, Андрей⁴, a két világháború közötti sajtóban Бродий, esetleg Бродий, Андрей.⁵ A politikus a magyar iratokban Bródy (időnként Bródi) András, ritkán Endre, ugyanis 1918 előtt nem tettek éles különbséget az András és Endre keresztnév között. Ez utóbbira egy fontos adalék. Bródy az első világháborúban négy évig a galíciai (keleti) harc-téren küzdött, az eredetileg Szatmárnémeti állomáshelyű Magyar Királyi Szatmári 12. Honvéd Gyalogezredben. Ekkori szolgálati beosztása hadapród (kadét, tisztjelölt), őrségparancsnok. Katonái élén tanúsított hősiességéért 1915. november 11-én *Bronz Vitézségi Éremmel*,⁶ nyolc hónappal később egy újabb hőstettéért 1916. július 21-én, I. osztályú *Ezüst Vitézségi Éremmel* (Nagy-ezüst) tüntették ki.⁷ Röviddel ezután, 1916. augusztus elsejei hatállyal Bródy „Endrét” tartalékos hadnaggyá léptették elő.⁸ (Negyedszázad múltán Bródy András, a Magyar Kir. Honvédség tartalékos főhadnagya lett.)⁹

A vértanú politikus szülőháza Beregkövesden, a főutcán (jelenleg 67. szám) állt, amelyet az épület omladozó állapota miatt az új tulajdonos az

1990-es évek végén lebontott. Egy új családi hajlék építését kezdte meg a telken, amelynek még a 2000-es évek elején is csak a falai álltak. A valahai Bródy-porta mellett található a hajdani görög katolikus paplak, évtizedek óta ebben működik a község orvosi rendelője.

Az államfordulat, az 1920. június 4-i trianoni békediktátum után, Kárpátalja két világháború közötti ún. „cseh korszak”-ában Beregkövesd hivatalos ruszin neve Кивяждь, cseh nyelvű hatósági elnevezése КИВЯЖДЬ¹⁰ Kárpátalja 1938–1939. fordulóján történt Magyarországgal való újraegybesülését követően, az 1939. július 7-étől 1944. október 23-ig fennállt magyar-rutén / ruszin kétnyelvű közigazgatású Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Beregi Közigazgatási Kirendeltsége Ilosvai járásához tartozó község hatósági ruszin neve, Кивяждь,¹¹ amely az újabb államfordulat után még három évig, 1948-ig maradt érvényben. Ekkor a szovjet hatóságok megváltoztatták, és a 20. század második felében Kárpátalja szovjet megszállásának időszakában oroszul Каменское (Kamenzkoje) volt a falu elnevezése,¹² Ukrajna függetlenségének 1991. évi kikiáltása után viszont újabban ukránul Кам'янське (Kamjanszke).

Beregkövesd évszázadok óta három fontos közút találkozási helye a Hát-hegy – ennek legkiemelkedőbb pontja a 437 méter magas Nagy-kő (Velika-kaminy) – déli lábától néhány kilométerre. Jellegzetes dombvidéki elágazó, többutcás, ún. útifalu. Beregkövesd közelében délnyugat felé halad el az Ilosva folyó, amely a közeli Salánk község felett a Borzsa vagy Borzsava folyásába ömlik. A helység szomszédos települései – Beregkisfalud, Medence, Falucska, Komlós, Salánk, Magyarkomját és Alsókaraszló –, szabálytalan köralakban határolják. Bródy András szülőfaluja napjainkban az Ilosvai járásban található, 23 km-re északkeletre fekszik Beregszász, 27 km-re délkeletre Munkács, 24 km-re északnyugatra Nagyszőlős városoktól, és 9 km-re nyugatra-délnyugatra Ilosva járási székhelytől. A 2001. évi népszámlálás szerint a lakossága 1456 fő volt.¹³

Bereg vármegye kiváló monográfusa, Lehoczky Tivadar (1830-1915) szerint Beregkövesd falu a nevét a helységen átfolyó Köves-pataktól kapta. A település feltehetően a 14. században keletkezett, de első írásos említése csak a következő század elejéről maradt fenn. Annak kapcsán, hogy a (Luxemburgi) Zsigmond király (1387–1437) által másfél évtizeddel korábban hazánkba fogadott menekült podóliai herceg, Korjatovics Tódor (?-1414), a munkácsi váruradalom birtokosa 1412-ben sokat zaklatta Keowesd (Kövesd) falu birtokosait, akik nem voltak hajlandóak előtte meghódolni.¹⁴ Az

imént említett orosz nyelvű enciklopédia is úgy tudja, hogy Beregkövesdet 1412-ben említik először írott források.¹⁵ Érthetetlen, hogy a hasonló felépítésű ukrán nyelvű enciklopédia miért közölt (források megjelölése nélkül!) pontatlan adatokat. A mű szerint „Írott forrásokban a 13. században említik először települést, a tatárok 1243-ban lerombolták”.¹⁶

Korjatovics Tódor imént említett erőszakoskodása után még fél évszázad sem telt el, amikor (Hunyadi) I. Mátyás király (1458–1490) uralkodásának első évében, 1458-ban ismét oklevél örökítette meg a falubeli eseményeket. „Komlói Gergely, Tamás, Simon, Pál, András, Imre és Mátyás panaszára vizsgálatot tétetett az iránt, hogy Jakab napja körül Ilosvay Karácsony László, András és György, Bilkei Sándor, István, Mihály, István és János és Rakolczi István hozzájárulásukkal fegyveresen megtámadták a Komlói családot s azt mindenéből kifosztotta, s K.[omlói] Ilona özvegyét, férje, Makszem György ilosvai, [bereg]kisfaludi, iloncai és négy [a távolabbi bereg?]forrasi birtokából hozományainak visszaadása nélkül elűzték”.¹⁷ Az idézett Csánki Dezső szerint Kövesd falut 1471-ben ismét oklevélben említették.¹⁸

A 16. században, de a későbbiekben is, Bereg vármegye helyi vezető tisztségeket viselő középbirtokos családjai között fontos helyet töltött be a Kövesden élő Komlóssy nemzetség. Például az 1549. évi rovásadó-összeírás jegyezte fel, hogy a helységben a família ekkor összesen 7,5 portát, azaz adóegységet birtokolt. A Komlóssy uradalomban emellett a szegénysége miatt négy adókedvezményes jobbágy és egy adófizetés alól mentesített, illetve kedvezményes személy (bérlő vagy pásztor stb.) élt. Ez időben ugyanakkor három újonnan benépesült jobbágytelek tartozott a középbirtokosi javadalomhoz.¹⁹

Beregkövesd birtokosai két évtizeddel később, egy 1567-ből fennmaradt oklevél szerint Komlói János özvegye, Komlói Gergely, Gáspár és Péter, Tarnóczi István, Fornosi Péter, Zsolnai Ferenc, Asztalnok Mihály, Török István és Dolhai Imre.²⁰

A 17. század derekán, 1667-ben Szalai Barkóczi György panaszára gróf Nádasdy Ferenc (1625 körül–1671) országbíró vizsgálatot rendelt el a Mocsár nevű erdő használatával kapcsolatban. A kihallgatott tanúk vallomása alapján kiderült, hogy Kövesd, Nagykomlós, Kiskomlós és [Bereg]Pálfalva településeknek mind az erdőkre, mind a mezőkre tekintettel, belső mezsgyékkel el nem különített közös határuk volt. S azokat az előbbi falvak lakói szabadon és közösen hasznosították, köztük a Mocsár erdőt is. A Komlói család azonban egy ideje akadályozta Szalai Barkóczit a fahordásban, holott már annak jogelődje, Kun Gáspár is zavartalanul művelte a

szóban forgó erdőséget.²¹ Ez nem volt véletlen, hiszen Beregkövesd ruszinajkú jobbágylakossága évszázadokon át a 19. század derekéig földművelésből és erdei haszonvételeiből élt.

Közben a 18. század elejétől a falvak népe fokozatosan szegényedett, az adott földterületből egyre több családnak kellett megélnie. Hazánk e században történt újraterelítése után az országban jelentős különbségek mutatkoztak a jobbágyi szolgáltatásokban. A földesurak az úrbéres földek rovására igyekeztek kiterjeszteni a saját kezelésű majorsági földjeik határát, s közben minden lehetséges eszközzel növelték a jobbágyok kötelezettségeit, főként a robotot. Az egyre nagyobb elégedetlenség, illetve az 1755. évi szlavóniai, a 1765–1766. évi dunántúli parasztmozgalmak hatására Mária Terézia királynő (1740–1780) rendeletet adott ki a jobbágyok jogairól és szolgáltatási kötelezettségeiről. Az 1767. január 23-án kelt úrbéri pátens megállapította a jobbágytelkek nagyságát, az utánuk járó haszonvételeket és szolgáltatásokat.

Az urbáriumokat nemcsak magyar, hanem a magyarországi nemzetiségek nyelvén – szlovák, horvát stb. – is kiadták. Nyomtatásban ruszin nyelven az urbárium és a tabella jelent meg, és mintegy kétszázra tehető a magyar helyesírással készült ruszin népnyelvű bevallások, az ún. fassiók száma. A ruszin urbáriumnak két kiadása jelent meg Bécsben, a Kurzböck nyomdában. Az első azoknak a falvaknak készült, ahol a kilencedet természetben, gabonában szolgáltatták be a jobbágyok. A második kiadás azon községek számára jelent meg, ahol az úrbéresek a kilencedet pénzen megváltották. Beregkövesd – természetesen Kövesd néven – az utóbbi kiadásban szerepel, ahol hat lakos – Joannes Orban (Orbán János) judex, azaz bíró, Joannes Fegyo, Nicolaus Csehily, Lucas Choma, Michael Petrus (Péter Mihály) és Ladislaus Orban (Orbán László) – váltotta meg pénzben a kilencedet.²²

Bár a postaszervezetet hazánkban már 1722-ben állami kezelésbe vették, de az első Bereg vármegyét is érintő, az Északkeleti-Felvidéket átszelő postautat csak 1786-ban szervezték meg a Kassa–Nagymihály–Ungvár–Szerednye–Munkács szakaszon. Ezt a járatot a következő évben, 1787-ben meghosszabbították a Munkács–Felsőkerepec–Beregfogarás–Nyíresfalva–Beregkövesd–Beregkisfalud–Nagyszőlős–Halmi–Szatmárnémeti útvonalon. Ez utóbbi szakasz érintette a közlekedési szempontból kedvező fekvésű községünket, mert a postakocsi-járat Beregkövesden is áthaladt. Ugocsa vármegye székhelyén, Nagyszőlősön ekkor állították fel az első postaállomást, illetve postahelyet.²³

Beregkövesdről 1804-ből vannak újabb adataink egy, ebben az esztendőben Bécsben megjelent, német nyelvű Crusius-féle postai lexikonból. A mű pontosan eligazít a település viszonyairól, de lakosságának számát nem közölte. „Kövesd, Köviasd, magyar [község] a Tiszán innen, Bereg vármegye, Felvidéki járás, a község [területe] sok családhoz tartozik, ’ruszniak’ [azaz görög katolikus] plébánia, [a falu] másfél lófogat megálló[ra fekszik] Nyíresfalvától.²⁴ A lexikon ugyan nem említette, de feltehető, hogy a parókus a helybeli gyermekek valamelyes oktatásáról is gondoskodott.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc küzdelmeiben beregkövesdi lakosok is részt vettek. Bereg vármegyében három honvéd századból alakult meg a 115. honvéd zászlóalj, amelynek kétszáz főt számláló 3. Beregi századában – parancsnoka Ilosvay Rezső százados volt – három kövesdi férfit találtunk. Az alakulat névsorában a lakóhelyet is feltüntették. A tizenkét tizedes között Babinecz András, a közhonvédek sorában (itt az életkort is feljegyezték) Kuzma Vaszil (18 éves), Orosz Mihály (37 éves) származott Bródy szülőfalujából.²⁵

Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótára szerint Kövesd „Beregh v[ár]megyében, orosz [azaz rutén / ruszin – B. J.] falu, Falucskához ½ órányira: 502 g.[örög] kath.[olikus], 103 zsidó lak.[ja.] Gör. kath. fil.[ia] templom. Synagóga [azaz izraelita gyülekezeti hely]. Erdeje derék; földje rétje középszerű. F. u. [földesura] gr.[óf] Károlyi, Komlósy, Ilosvay, Vasady. Ut. p. [Utolsó posta] Nyíresfalva”.²⁶ Fényes Elek nem említette, hogy ekkor elemi iskola működött a faluban.

Bródy András szülőfalujának, Kövesd községnek a körpecsétje 1862-ben készült, amelyet Lehoczky Tivadar így írt le monográfiájában: „lombos fa alatt jobbról egy páva (áll), fent †”, azaz kereszt. Körirata: „Kövesd helység pecsétje. 1862”.²⁷

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után az osztrák és a magyar postaigazgatás különvált, az utóbbi 1867. május első napján kezdte meg működését. A magyar postaügy a Magyar Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium hatáskörébe került, az első magyar bélyegeket már június első napján forgalomba hozták. A posta fejlődése felgyorsult, Bereg vármegyében is számos hivatalt létesítettek a községekben. Beregkövesden 1881-ben nyitottak postahelyet, ahol több mint egy évtizedig, 1893-ig ún. magyar típusú, egykörös, betét-, illetve évszámossal, hely-keletbélyegzőt használtak „Bereg–Kövesd” felirattal.²⁸ A vármegyében akkor működő 22 állomás egyike volt, amelyhez – miként a többi postahelyhez – több környező tele-

pülést rendeltek. Esetünkben kilenc helység – Alsókaraszló, Árdánháza, (Bereg)Kisfalud, (Bereg)Pálfalva, (Bereg)Falucska, Komlós, Ölyvös, Mencede és Szobatin (Szombati) – tartozott a kövesdi posta kézbesítési köréhez. Ez azt jelentette, hogy a küldemények Beregkövesdre érkeztek, amelyeket innen a postai alkalmazottak lovas-kocsikkal továbbítottak az érintett falvakba. Kövesd 1881-ben kinevezett első postamestere Seregély Ilona²⁹ volt, aki több mint negyedszázadig töltötte be tisztségét.

Különösen a 19. század utolsó két évtizedében, Beregkövesd népessége jelentősen növekedett, amelyet jól szemléltetnek a népszámlási adatok: a falu lakossága 1869-ben 867 lélek, 1880-ban 875 fő, 1890-ben már 1016 főre emelkedett.³⁰

A 19. század utolsó harmadában is a korábbi évszázadok helyi földesurainak a leszármazottai birtokolták Beregkövesd határát. Ekkor a legrégebbi nemzetségek a Komlói és a Ilosvai – egyes forrásokban Komlóssy, illetve Ilosvay – családok voltak, rajtuk kívül a gróf Károlyi és a Vasadi atyafiságnak is voltak javai a faluban.

Közben az 1870-es évek végén a beregkövesdi görög katolikus hívek egyház-szervezetileg a szomszédos (Bereg)Falucska község parókiájához tartoztak, azonban [Bereg]Kövesd „lakályosabb volta miatt a pap itt telepedett le, építvén a község tágas paplakot, míg a [görög katolikus] templom fából készült régi épület, díszes fakápolnával és feszülettel építve. Anyakönyve 1786-tól vezetetik”.³¹ Bródy Andrást ebben a hajdani fatemplomban keresztelték. A falu kőből emelt új, és ma is álló görög katolikus istentiszteleti hajlékát csak később, 1902-ben létesítették, és Istenszüdő Szűz Mária oltalma tiszteletére szentelték.³²

A Magyarország 1892. évi Helységnévtárában megjelent népszámlálási adatokat, valamint az 1891. és 1897. közötti statisztikai évkönyvek adatait elemezve, Balogh Pál monográfiában adta közre Magyarország „fajnépeségi földrajzát”, azaz a magyarság és a nemzetiségek etnikai térszerkezetét. Természetesen a korabeli rutén / ruszin (szóhasználatában a magyarországi „orosz”) lakta területekről, illetve a magyar–oroszlutén nyelvhatárról is szólt. Az utóbbi Bereg vármegye „alvidékével (ti. síksági, tiszaháti részével – B. J.) szemben, a Hát-hegy déli lejtőin Bárdháza és Makária (Makarja), a Borsova-völgy szélén Sarkad, Komlós, Alsó- és Felső-Remete falvagnál húzódik el”.³³ Kövesd község a magyar–rutén nyelvhatár közelében feküdt a Borsova (Borzsova) folyó völgye 17 ruszin helysége között, többségi orosz (rutén) és görögkatolikus lakossággal, akiknek száma az elmúlt öt-

ven évben folyamatosan növekedett. A településen magyar és német ajkú kisebbség is élt, az utóbbiak azonban a valóságban izraelita vallásúak voltak. Ennek oka, hogy ebben az időben a szomszédos Galíciából, illetve a lengyel- és oroszországi területekről elsősorban a Vereckei-hágón bevándorolt zsidóság a Latorca, a Borzsava és más folyók völgyeiben telepedett le. Így Beregkövesden és a környező falvakban, ahol arányuk ekkor már elérte a 20-30 %-ot. Miközben „A felekezeti arányok a legtöbb esetben egyenlők a német ajkiak arányával; csak itt-ott látni jelét, hogy a zsidóság egy része az orosz (rutén), más része a magyart vallja anyanyelvének”.³⁴

A 1890-es évek legvégén Beregkövesd közigazgatását Tóth Gábor, a szomszédos Komlós községben székelő körjegyző irányította. Erre abból következtetünk, hogy 1898. márciusában Bereg vármegye alispánja által hivatalból, a személye ellen „fegyelmi ügy megindított visszaélések miatt”. A körjegyzőt ekkor állásából felfüggesztették, de helyzete még három év múltán sem rendeződött. A vármegye közigazgatási bizottságának elnöke, Hagara Viktor (1848–1923) főispán a miniszterelnökhöz küldött 1901. évi jelentéséhez csatolt, és a vármegyei tisztségviselők ellen ekkor folyamatban volt fegyelmi ügyek kimutatásában Tóth Gábor körjegyző is szerepelt. Méghozzá oly módon, hogy az a „tishti főügyésznek véleményezés végett kiadatott”, tehát ellene a fegyelmi eljárás még ekkor sem fejeződött be. Ebben az időben különösen a járási közigazgatás küszködött sok gondal, a főispán szerint ez volt a „leggyengébb”. Ez nyújtotta a legtöbb lehetőséget a visszaélésekre, 1901-ben, 82 esetben róttak ki a vármegyében pénzbeli ún. rendbírságot törvényhatósági tisztviselők és községi közegek ellen.³⁵ A körjegyzőre kiszabott büntetésről nem tudunk, mert a fegyelmi ügyekről szóló 1902. évi kimutatást nem leltük fel a levéltárban.

Beregkövesd a 19–20. század fordulóján már a kárpátaljai magyar–rutén (ruszin) nyelvhatáron feküdt. Bródy András születése után öt évvel, 1900-ban népszámlálást tartottak Magyarországon. Az összeírás természetesen „Kövesd” akkori állapotáról is részletes adatokat közölt. A község ekkori közigazgatási területe 1423 katasztrális hold, az összesen 200 lakóház közül mindössze kettő épült kőből, illetve téglából, egy vályogból, 197 fából készült. A házak háromnegyedét, 145 hajlékot zsúpfedél, azaz szalmából rakott tető borított, 55 otthont zsindegy fedett. A népszámláláskor 1054 fő „jelenlevő” lakost jegyeztek fel, akiknek a túlnyomó többsége, 946 fő „ruthén” (90,5%), 87 német (8,2%), 20 magyar (1,9%), egy fő egyéb anyanyelvű volt. A falubeliek között négy „külföldi honos”, azaz nem osztrák–magyar

állampolgárt találtak, két helyi illetőségű személy viszont külföldön tartózkodott. Felekezeti viszonyok: a népesség nagyobb része, 701 személy (66,5%) görög katolikus, a többi 353 fő (33,5%) izraelita. Ez utóbbi magyarázata, hogy a népszámláláskor a községben évtizedek óta élő zsidók egy része rutén anyanyelvűnek, de izraelita hitű lakosnak vallotta magát. (Ez a jelenség egy évtized múlva, az 1910. évi népszámláláskor is jól érzékelhető.) A falubeliek közül 327 fő (31,0%) beszélt magyarul, ennél kevesebb, 298 helybéli (28,3%) tudott csak írni és olvasni. A népességen belül 515 férfit és 539 nőt vettek számba. A kövesdi lakosság életkora: hat évnél fiatalabb 201 fő, 6–11 éves 169, 12–14 éves 85, 15–19 éves 93, azaz 548 fő, az összes népesség 52%-a gyermek- és ifjúkorú volt. A helyiek közül a 20–39 év közöttiek száma 276, a 40–59 éveseké 178, a 60 évnél idősebbekké 52 fő. Családi állapot: nőtlen, hajadon 586 fő, amely azt jelenti, hogy a 19 éven aluliak közül 38 fő volt férj vagy feleség. A házások száma 421, az özvegyeké 47 fő, a faluban az összerőrok nem jegyezték fel törvényesen elvált lakost.³⁶

Bródy András szülőfalujának hivatalos elnevezése 1904-ben megváltozott. Ez nem volt véletlen, hiszen ez a vasút- és a postaszolgálat rohamos terjedésével, a közigazgatás korszerűsítésével párhuzamosan igényként jelentkezett. A történelmi Magyarországon – különösen a 19. század második felében – a polgári szakigazgatás fejlődésével egyre több gondot okozott, hogy sok száz településnek volt azonos az elnevezése. Több Kövesd nevű település is létezett. A magyar királyi miniszterelnök által kiadott 1904. évi 84.803 számú rendelet – e határozat jogforrása az 1898. évi IV. törvénycikk volt –, végrehajtása során a Belügyminisztérium által megbízott testület számos Bereg vármegyei községnek, valamint a területükön lévő puszták, telepek, majorok és egyéb lakott helyeknek is, új nevet állapított meg. Az évszázadok óta ismert Kövesd helység így lett Beregkövesd azon hivatalos *Jegyzék* szerint, amelyet a belügyminiszter megbízásából az Országos Községi Törzskönyvbizottság adott ki.³⁷

A névadás után, ugyancsak 1904-ben készült el a község új pecsétje, amely részben szakított a négy évtizedes hagyománnyal, a korábbi rajzokkal. A lombos fa megmaradt, de az előző változaton szereplő páva helyett gólya került a bélyegzőre, amelyről a kereszt ábrázolását is elhagyták. Az új pecsét leírása: közepén termőföldből kinőtt lombos fa, mellette jobbról álló gólya. Körirata: „Bereg vármegye Beregkövesd község + 1904 + “

Közben a Magyar Kir. Posta 1892-ben bevezette a koronás, vonalkázott és ún. pántos körbélyegzők használatát. Az elkészített pecsételöket a hivata-

lok fokozatosan kapták meg. Községünk postahelyén, 1893-tól alkalmazták az új bélyegzőt ugyancsak „Bereg–Kövesd” körfelirattal, amelyet az impériumváltozásig, 1919-ig vettek igénybe a küldemények érvényesítésekor.³⁸ Közben, 1901-ben a Magyar Kir. Posta által akkor bevezetett forgalomközi változások miatt, az Ilosva járási székhelyen működő távírda lett a környék ún. utolsó távírdája. Az intézkedés következtében ezen túl Ilosván adhatták fel telegramjaikat, azaz távírataikat – korabeli szóhasználat: sürgönyeiket – hús szomszédos, közöttük Kövesd és távolabbi községek lakói. Érdekes-ségként megemlíjtük, hogy az ilosvai ún. utolsó távírdához tartozó helységek közül tizenöt Bereg, öt Ugocsa vármegyében feküdt.³⁹

Három év múlva, 1904-ben a környék postaszolgálatának a bővítésére a közeli Árdánházán postaügynökséget állítottak fel. Az új, alsóbbrendű állomás felettes szervének, vagyis ellenőrző hivatalának a beregkövesdi postahivatalt jelölték ki.⁴⁰ A postaügynökségek ugyanis a kisebb forgalmú helyeken működtek néhány órás napi szolgálattal, és rendszerint csak szerződéses alkalmazottakkal látták el korlátozott postai feladataikat, valamelyik közeli település hivatalának a felügyelete alatt.

A beregkövesdi elemi iskola létesítésének időpontjáról nincsen pontos adatunk. Az viszont joggal feltételezhető, hogy a helyi görög katolikus plébánia – melynek anyakönyvét, mint említettük 1786-tól vezették – mindenkor lelkésze az egyházközség keretében vagy azon kívül már a 19. század folyamán, feltehetően elemi iskolai szinten oktatta a gyermekeket. Állításunkat közvetve megerősíti Bereg vármegye Közigazgatási Bizottságának Beregszászon, 1904. szeptember 15-én kelt (2757. sz./1904. K. B.) az év első félévi, ún. évközi jelentése, amelyet gróf Tisza István (1861–1918) miniszterelnöknek küldött. Az okirat felsorolja Bereg vármegye azon újabb településeit, ahol állami elemi népiskolát, illetve állami óvodát alapítanak. Idézzük: „a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr (...) Beregkövesden (...) állami kiseddóvoda létesítését határozta el”.⁴¹ Ha községünkben, 1904-ben állami óvodát szerveztek, akkor ott már több évtizedes múlttal iskolának is kellett lennie. Ezt megerősíti, hogy 1880-ban Bereg vármegye 291 települése közül már csak 45 helységben nem működött elemi népiskola. Elsősorban a hegyvidéken, mert a Tiszaháthoz közeli alsóbb dombvidék fejlettebb községeiben már képezdét végzett néptanítók tevékenykedtek.⁴² Beregkövesden kezdetben minden bizonnyal görög katolikus felekezeti iskola működött, amelyet azonban a 19-20. század fordulójá körül állami iskolává szervezhettek át, mert – mint az imént írtuk –

1904-ben már arról volt szó, hogy állami óvodát alapítanak Bródy András szülőfalujában. Négy év múlva, Bereg vármegyei Közigazgatási Bizottságának 1908. második félévi jelentése közli, hogy egy tanítói állással fejlesztik a beregkövesdi állami iskolát,⁴³ amelynek első-hatodik osztályában 6 éves kortól tanultak a falusi gyermekek.

A 19. század végére a Kárpátalja hegyvidéki területén élő ruszin nép elsősorban a nyomasztó földhiány miatt, súlyos helyzetbe került, amely jelentős társadalmi feszültségeket idézett elő. A másik fő oka az 1860-as évektől végrehajtott úrbérrendezés. Korábban ugyanis a gazdák lényegében korlátlanul legeltethették állataikat, de akkortól a közös úrbéri legelőkre szorultak vissza. Másrészt: „A megélhetés körül beállott nehézségek leküzdésére az időközben nagy számmal galicziai zsidóság által különféle módon nyújtott és igénybe vett hitel a lakosság nagy mérvű eladósodásához vezetett”.⁴⁴ Az előbbieket természetesen Bródy András szülőfaluja, Beregkövesd lakosságát is érzékenyen érintették.

Kárpátalja helyzetét természetesen jól ismerte Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi görög katolikus püspök, aki ez ügyben Bereg, Ung, Ugocsa, valamint Máramaros vármegye 14 országgyűlési képviselőjével együtt 1897. januárjában előterjesztést nyújtott be Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnökhöz. A címe: „Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában”.⁴⁵ A beadvány mintegy harmada az északkelet-felvidéki/kárpátaljai kisparaszti kishaszonbérletek elterjesztésével, az állattenyésztés és a havasi legelőgazdálkodás felkarolásával, valamint a lakosság foglalkoztatására a különféle háziiparok meghonosításának a szükségességével foglalkozott. A kezdetben rutén, később nemzetpolitikai szempontból gazdasági akciónak, illetve mozgalomnak nevezett célkitűzés hivatalosan 1897. február 4-én indult a budapesti képviselőház egyik tanácskozási termében tartott értekezlettel, ahová Firczák Gyula püspök hívta össze Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit. A magyar kormányzat hegyvidéki gazdasági munkatervéről azért kell tömören szólnunk, mert egyes elemei a 20. század elején jelentősen elősegítették a rutén ajkú Beregkövesd fejlődését.

Darányi Ignác (1849–1927) földművelésügyi miniszterrel folytatott két megbeszélés után az országosan ismert Egan Ede (1851–1901), a kiváló közgazdasági szakember 1897. november 5-én Bereg vármegyébe utazott, hogy a helyszínen ismerje meg a rutén nép helyzetét, majd tapasztalatai

után kidolgozta a tennivalókat. Javaslatait bizalmas emlékiratban foglalta össze, amelyet 1898. január 25-én nyújtott be a földművelésügyi tárcához.⁴⁶ Tervezetének lényege, hogy lassú fejlődésben képzelte el a rutén nép, gazdasági és szociális felemelését, amely a Bereg vármegyei Szolyvai járásból kiindulva fokozatosan kiterjed a Kárpátok koszorú alakú, egész hegyvonulatára. Egan felismerte, hogy a ruszinok szinte kilátástalan helyzetének orvoslása mindenekelőtt nemzeti és szociális kérdés. Úgy látta, hogy a ruténeket, de az országban élő többi nemzetiségeket (szlovákok, románok, németek stb.) is, elsősorban a gazdasági és szociális helyzetük jelentős javításával lehetne megnyerni a magyar kultúrának, a magyar nemzetnek, az országnak.

Egan Ede aggodalmai nem voltak alaptalanok, hiszen már másfél évvel korábban a Munkácson megjelenő hetilap „felléphető szociális eszméről” írt, miközben arra figyelmeztetett: „Ne várjuk be a társadalmi rend megzavarását, hanem igyekezzünk annak elejét venni”.⁴⁷ Csaknem négy hónap múlva az újság újra foglalkozott a kérdéssel a Munkácsi járásban fekvő Makarja községben történt eset kapcsán. Amikor a Schönborn-uradalom tulajdonában lévő, a Szernye-mocsárban elterülő legelőt – melyet a község már régebben használt – át akarták adni jogos tulajdonosának, illetve bérlőinek, a falusiak föllázadtak. Megrohanták a bizottságot és a testületet védelmező csendőroket. „A nép kaszákkal és fejszékkel volt felfegyverezve”.⁴⁸

Bizalmas jelentésében Egan Ede a nép nyomorának elsődleges okát abban látta, hogy az 1853. évi „úrbéri pátens” kiadását követő évtizedekben helytelenül hajtották végre az úrbéri rendezést és tagosítást. A rutén parasztoknak a legrosszabb és legtávolibb földeket adták, miközben a kaszálók, a rétek, a legelők és az erdők nagy részétől megfosztották őket. A kormányzat magára hagyta a népet, a hegyvidéken nem segítette elő, hogy létrejöjjen számottevő ipar és bányászat, a közlekedés és a kereskedelem fejletlen, az élelmiszerek árai 15–20%-kal magasabbak, mint Budapesten, a jövedelmek pedig jóval alacsonyabbak. A nép éhezik, és különféle járványos és más betegségek sújtják. Helyzetét a végletekig megnehezíti, hogy a nagybirtokból csak a vállalkozók, az ügyeskedők közvetítésével, és csak többszörös áron tud bérlethez jutni. A nyomor másik oka a galíciai zsidó bevándorlás, illetve a már letelepedettek kezében lévő uzsora, amelynél a legkisebb kamat 30%. Számos módszer dívik az uzsoratörvény kijátszására. Mindezek következtében a 20. század küszöbére a kisbirtokosok földjének és állatállományának több mint a fele izraelita származású uzsorások kezé-

be került. Egan Ede nem hallgatta el a közigazgatási tisztviselők visszaéléseit sem. Úgy látta, hogy a fenti tényezők ismeretével válik érthetővé, hogy miért választotta a tengerentúli kivándorlás útját nagy tömegekben a tönkrement rutén parasztság.

Jelentésének utolsó részében részletesen kifejtette, hogy Magyarország hegyvidéki megyéiben is megvannak a lehetőségei egy svájcihoz hasonló magyarányú havasi állattenyésztés és rétgazdálkodás kifejlesztésének. Ez azonban csak a kincstár összesen 104 658 katasztrális holdnyi havasi legelőjének bérletbe adásával, a parasztoknak adott tenyészállatokkal, segélyek juttatásával, hitelszövetkezetek létesítésével, valamint az addigi erdőtervény módosításával lehetséges. Egan Ede arra is rámutatott, hogy a rendkívül súlyos helyzet miatt fenyegető „parasztlázadást” kizárólag állami közbelépéssel végrehajtott földbérlet-juttatással lehet „békés” úton elhárítani. Csak anyagi jólétük megteremtésével lehet megszerettetni a nemzetiségekkel a magyar államot, amivel a feszítő nemzetiségi kérdés megoldása felé lehet nagy lépést tenni. Egan Ede szerint ugyanis „a ruthén kérdés ma elsősorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés”.⁴⁹

Különösen Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben a nyomasztó földhiány, a mérhetetlen nyomor okozta társadalmi feszültségeket a 19. század utolsó negyedében a nagymértékű zsidó bevándorlás is gerjesztette, mert az újonnan érkezettek szinte teljes egészében a kezükbe vették az ottani pénzügyi világot. Az izraelita tömegeket Oroszországból folytonos pogromok keltésével űzték ki a cári hatóságok, a Monarchia akkori hazánkkal szomszédos osztrák tartományában, Galíciában viszont üzleti tevékenységében hatóságilag korlátozták. Betelepülésükhöz igen kedvező helyzetet teremtett a magyar állam liberális politikája, amely az országba költözést nem szabályozta körülmekintő bevándorlási törvénnyel. Ezt még tetézte, hogy ekkor az Északi-, illetve a Keleti-Kárpátok gerince, azaz a történelmi Magyarország ezeréves határa nem volt hivatalos államhatár, amelyen Galícia osztrák tartomány felől (és viszont) bárki szabadon átléphetett. Nem volt véletlen – mint írtuk –, hogy az 1900. évi népszámláláskor Beregkövesd lakosságának már egyharmada, 33,5 % -a (353 fő) izraelita vallású volt.

A Galíciából a bevándorolt sokezres zsidóság 500 és 1000% közötti pénz-, ezen kívül bolt-, legelő-, felesmarha- és pálinkauzsorát vezetett be, valamint mindenféle közvetítési sápokat. Még az alkalmi állami munkákat is ez a réteg továbbította a rutének számára, amiért a munkabér felét kérte. A 19-20. század fordulójának iménti állapotairól, a rutén emberek meg-

nyomorításának megdöbbentő fokozatairól és az Egan Ede vezette hegyvidéki akció erőfeszítéseiről és kezdeti eredményeiről számolt be a korszak egyik legismertebb publicistája, Bartha Miklós (1848–1905), a kolozsvári *Ellenzék* című lap főszerkesztője, aki hosszú ideig a Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt. *Kazár földön*⁵⁰ című könyvében – mely a magyar szociográfiai irodalom legelső alapműve, s amit borostyánkői Egán Ede emlékének ajánlott – igen részletesen, gyakran a híres francia író, Émile Zola naturalizmusával számolt be a rutén nép helyzetéről. Bartha „kazárok”-nak nevezte a Galíciából a Kárpátaljára beözönlött, és uzsorából élő lengyel–orosz zsidóságot, hogy élesen megkülönböztesse a magyar haza gyarapítását elősegítő, asszimilálódó zsidóságtól. Bartha jól látta, hogy a rutén nép pusztulása az úrbérrendezéssel kezdődött és „a kazár uralommal fejtetett be”.⁵¹

JEGYZETEK:

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.), K 148. 1153. csomó. 26. old.

² DUPKA György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Ungvár–Budapest, 2012. 29. old.

³ MOL. K 148. 1153. csomó. 26. old.

⁴ ПОП, Иван: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Carpatho-Russian Ethnic Research Center USA, Карпато-Русский Этнологический Исследовательский Центр США. Издательство В. Падыка. Ужгород, 2001. Стр. 106.

⁵ Lásd például: Русский Вистникъ (Ruszszkij Visztnyik), 1939. január 22., 3. old.

⁶ Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban. HL). 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 238 592. szám.

⁷ HL. 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 82 473. szám.

⁸ A Magyar Kir. Honvédelmi Ministerium, honvédség és csendőrség Névkönyve az 1917. évre. Hivatalos kiadás. Bp., 1917. 108. old. – A Névkönyvben, az említett szatmári 12. gyalogezred tisztjeként Bródy keresztneve Endre!

⁹ Honvédségi Közlöny, 1940. november 9. (35. szám), 398. old.

¹⁰ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Nákladem Státního Úřadu Statistického. V Praze, 1928. 9–10. old.

¹¹ A magyar kir. belügyminiszter 14.500/1939. B. M. számú rendelete „A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztása” tárgyában. In. Belügyi Közlöny, 1939. július 6. (30. szám.), 785., 789. old.

¹² CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Budapest, 1890. 417. old. – Ugyanezt az adatot közli, История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Главная редакция научной коллегии. Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии. Киев, 1982. Стр. 249.

¹³ Kárpátalja / Закарпатська область. (Térkép, Mérték 1 : 250 000). Szerk. Kovács Sándor. 3. kiad. DIMAP Bt. Bp., 2004.

- ¹⁴ LEHOCZKY Tivadar: Beregvármegye monographiája. I-II. köt. Általános rész. III. köt. Különös rész. Ungvár, 1881-1882. – Az idézet a röv. új kiadásból való: L. T.: Bereg vármegye. Szerk. S. Benedek András, Vári Fábián László. Budapest–Beregszász, 1996. 550. old.
- ¹⁵ Історія городів і сел Української ССР. Закарпатська область, 1982. стр. 279.
- ¹⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. Головна редакція колегія. Української Радянської Енциклопедії. Київ, 1969. Стр. 337. – Miközben Ögödej nagykán halálának a híre a mongol-tatár seregek már 1242 márciusában elhagyták Magyarországot.
- ¹⁷ LEHOCZKY Tivadar, 1996. 550. old.
- ¹⁸ CSÁNKI Dezső, 1890. 417. old.
- ¹⁹ Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. köt. Szerk., bev. tan. Maksay Ferenc. Bp., 1990. 169., 180. old.
- ²⁰ LEHOCZKY Tivadar, 1996. 550. old.
- ²¹ Uo.
- ²² УДВАРИ, Иштван: Русинські жерела урбарської реформи Марії Терезії – UDVARI István: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés ruszin nyelvű forrásai. Kiad. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyíregyháza, 1999. 56., 123. old.
- ²³ SIMÁDY Béla: Kárpátalja postatörténete. Kiad. Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége, Bp., 1991. 19. old.
- ²⁴ CRUSIUS, Christian: Topographisches Post-Lexikon aller Ortschaften der k. k. Erbländer. (IV. Band, Ungarn, Siebenbürgen usw.) Wien, 1804.
- ²⁵ CSATÁRY György: Múltunk írott ereklyéi. Ungvár – Bp., 1995. 132., 134., 137., 139. old.
- ²⁶ FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. II. köt. Pest, 1851. 270. old.
- ²⁷ LEHOCZKY Tivadar, 1996. 207. old.
- ²⁸ SIMÁDY Béla, 1991. 29., 31. old.
- ²⁹ A M.(agyar) Kir. Kereskedelemügyi Ministerium posta- és táviradalmazatának s a posta- és táviradahivataloknak cím- és névtára. Bp., 1896.
- ³⁰ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Szerk. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1902. 538. old.
- ³¹ LEHOCZKY Tivadar, 1996. 550. old.
- ³² SYROKHMAN, Mykhailo: TSerkvy Ukrainy – Zakarpattia. Publisher: Vyd-vo Ms. Lviv. 2000. 143–144. old., 162. kép.
- ³³ BALOGH Pál: A népfajok Magyarországon. Kiad. a M[agyar]. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium. Bp., 1902. 603. old.
- ³⁴ Uo. 602–603. old.
- ³⁵ MOL. K 26. 1902–XXX–1656. szám. 3., 5., 10. old.
- ³⁶ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. 1902. 210–211. old.
- ³⁷ Bereg vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek Jegyzéke. A magyar kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos Községi Törzskönyvbizottság. Bp., 1904. 4. old.
- ³⁸ SIMÁDY Béla, 1991. 32–33. old.
- ³⁹ Magyar Kir. Posta és Táviráda Rendeletek Tára, 1901. február 27. (15. szám.)
- ⁴⁰ Magyar Kir. Posta és Táviráda Rendeletek Tára, 1904. június 17. (21. szám.)
- ⁴¹ MOL. K 26. 1904–XXXVII–4682. szám, 11. old.
- ⁴² LEHOCZKY Tivadar, 1996. 258. old.
- ⁴³ MOL. K 26. 1909–XXXVII–1757. szám. 29. old.
- ⁴⁴ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134. szám. 166–167. old.
- ⁴⁵ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134. szám. 152–158. old.
- ⁴⁶ Javaslat a gróf Schönborn-féle munkácsi és szent-miklósi hitbizományi uradalmakból

az államkincstár által bérbevett hegyvidéki gazdaságok felhasználására nézve. – A ruthén kérdés. – A Kárpátok menti földművelő nép gazdasági helyzetének fejlesztése iránti javaslat. Hely és év nélkül. [1898.] 1-56. old.

⁴⁷ Kereseti forrást a szegény népnek! In. Munkács és Vidéke, 1896. június 7.

⁴⁸ Munkács és Vidéke, 1896. szeptember 27.

⁴⁹ VKM eln. iratok: 1446/1898; 2083/1898 szám. Közli: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. Összegyűjt. jegyz. Kemény G. Gábor. II. köt. 1892–1900. Bp. 1956. 526–527. old.

⁵⁰ BARTHA Miklós: Kazár földön. Kolozsvár, 1901. 328 old.

⁵¹ Az uzsoráról lásd még: SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Bp., 1913. 260–267. old.; BARTHA Miklós, 1901. 33–34., 81., a kazárokról bővebben 83–106. old.

